

**VESZÉLYZÓNA, AVAGY GEOPOLITIKAI PUFFER?
(KÖZTES-EURÓPA TÖRTÉNETI, POLITIKAI FÖLDRAJZI KÉRDÉSEI)**

***DANGER ZONE OR GEOPOLITICAL BUFFER – ISSUES OF HISTORY AND
POLITICAL GEOGRAPHY IN CENTRAL EUROPE***

**DR. NAGY MIKLÓS MIHÁLY, a hadtudomány kandidátusa,
címzetes egyetemi docens, doktorjelölt
Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar**

Abstract

In the academic geopolitical and political geography literature between the two World Wars, Central Europe has been represented as a sort of danger zone, which also had a geographical role as a buffer zone. In latter decades, Central Europe registered in European culture primarily as a geopolitical buffer. The roots of these two schools of thought reach back to World War I, when the idea of Central Europe as “In-Between-Europe” first appeared as a category of natural geography. Starting in 1917, a comprehensive debate developed in the German academic literature about the use of this geographical term, and due to this discussion, a new understanding of the term developed in the following decades. The history of the 20th century followed by the events at the turn of the millennium have confirmed that the essence of “In-Between-Europe” and its position within the European geographical relations system can only be captured on the basis of both above-mentioned academic points of view. “In-Between-Europe” as an element of spatial structure is primarily a category of history and historical geography. It represents certain areas of territories, regions of historical geography, as well as state areas of various time periods. From a standpoint of natural geography, its particular regions reach over to Central Europe, while some of its areas belong to Eastern Europe. This means that “In-Between-Europe” is a transitional zone, whose most significant feature is its complexity of natural and human geography. Its multifaceted relations system is also due to the fact that it encompasses a number of regions and territories riddled with conflicts, such as the Carpathian-Balkan region, the Balkan Peninsula and the Baltic region. Throughout history, this geographical entity has generally been shifting eastward, while several power centers, such as the Anjou Empire, the Habsburg Empire, later the Austro-Hungarian Empire, and the Polish-Lithuanian state, also arose in the area. In certain periods, this region had even greatly influenced the politics of Europe and their age. “In-Between-Europe” has become a region of quite small fractured states by now, which has lost its previous political significance and whose geographical functions have greatly changed. Still, it has managed to retain its main functions of natural and political geography. Even though “In-Between-Europe” is looking for its place in the changing world, it still remains an element of spatial structure.

Keywords: Central Europe, “In-Between-Europe”, regionalism, states, power center

1. Bevezetés

Az európai kultúrkör emberének kifejezésrendszerében Köztes-Európa kifejezése az első világháború éveiben jelent meg. A már születésekor a tudományos körökben szemantikai vitát keltett terminus technicus mind a geográfiai, mind pedig a történeti szakirodalomban gyorsan terjedt. Ám 1945 után, a szovjet–orosz megszállás évtizedeiben – egyéb politikai földrajzi kategóriákhoz hasonlóan – mintha eltűnt volna a magyar társadalom tudatából, geográfiai és történelmi ismerethalmazából. A hazai szocializmus kultúrpolitikája nem kedvelte az államhatárok kérdését bármi módon is érintő, azokra pusztán csak utaló kifejezéseket, mint ahogyan gyanúsán tekintett az ilyen jellegű tudományokra, tudományterületekre is. Ez pedig jelentősen torzította a magyar társadalom tudományos és szellemi életét, ebből eredően súlyosan károsította világképét, a természeti lakóhelyéhez, a Földhöz, valamint a tájhoz történő viszonyulását is. A szellemi élet deformálódása tükröződött abban, hogy geográfiánkból, valamint földrajzoktatásunkból a kultúrpolitika szinte teljes egészében száműzte az ember vagy a politikai szféra kérdéskörét. A marxizmus-leninizmus eszmerendszerébe sokkal inkább illő gazdaságföldrajzzal helyettesítette azt, ami természetesen ez utóbbi túlsúlyához vezetett a magyar geográfiában. Hasonló folyamat zajlott a történelmi szakmában és a történelemoktatásban is. A nemzeti, etnikai, valamint a határkérdések kissé szégyenlős kerülése, az osztályharc, mint történelmi kategória előtérbe toléása, a munkásmozgalom hamis romantikus képének ábrázolása nem hagyott teret a nemzet számára valóban fontos kérdések kifejtésére. E helyett a történetírásban, valamint a történelemoktatásban is a gazdasági kérdések, a gazdaságtörténet került előtérbe: a marxizmus-leninizmus eszmerendszere minden történelmi jelenséget gazdasági okokkal magyarázott, ezekre vezette vissza az osztályharcokat. Mindebből egyenesen adódik, hogy ez a gazdasági kérdésekre fókuszáló tudományos élet és közoktatás teljesen figyelmen kívül hagyta a történelmi, kulturális regionalitás kérdéseit, s már amennyiben ilyenről egyáltalán beszélt, azt leginkább természetföldrajzi jelenségekre egyszerűsítette le. Csak a múlt század nyolcvanas éveiben, amikor a társadalom mélyrétegeiben már láthatóan megindult a szocialista rendszer erjedése, s valójában fokozódó méreteket öltött a kommunista eszmerendszerbe vetett hit megrendülése, csak akkor jelenhetett meg Szűcs Jenő híres történelmi esszéje, az európai kontinens térbeli fejlődéséről.¹ Néhány évvel később a magyar geográfiában Beluszky Pál jelentetett meg egy – azóta méltán sokat emlegetett – alaptanulmányt, amely már egyértelműen harcos kiállás volt a hazai földrajztudomány átalakítása, pontosabban fogalmazva az antropogeográfia vagy társadalomföldrajz visszaállítása mellett, régi helyére.² Jóllehet e tanulmány kisebb vitát váltott ki³ a magyar geográfusi közéletben, de mindenképpen hasonló fontosságú írásnak tartandó, mint Szűcs Jenőé. A közép- és köztes-európai rendszerváltás folyamatában olykor öntudatlanul résztvevő és az egyre gyorsuló hatalmi átrendeződéssel együtt sodródó magyar társadalom fokozódó érdeklődéssel fordult a korábbi évtizedekben tiltott kérdések felé. Így a kilencvenes évek elejétől kezdve egyre többször lehet hallani, olvasni Közép-, valamint Köztes-Európáról, ami egyértelműen összekapcsolódik nemzetünknek az elmúlt negyed évszázadban megválaszolatlanul hagyott, ám gondolkodásán keresztül egyéni sorsát is meghatározó kérdéssel: hol s milyen helye van a világban, ezen belül pedig hova, mely térségbe helyezi magát. Az elmúlt két és fél évtized – a rendszerváltáshoz kötődő minden társadalmi, politikai csatlódásával – bebizonyította, hogy a válasz megfogalmazása, a magyar nemzet egészét tekintve, inkább érzelmi, mintsem a tudományok által megalapozott ismeretek alapján történik. Hangsúlyoznunk kell, hogy történik és véletlenül sem történt, sőt megtörtént volna. A mai magyar emberek többsége inkább csak érzi, mintsem tárgyi ismeretei alapján mondaná,

hogyan hazánk Európának valamiféle átmeneti zónájában fekszik. Ezt az érzést erősítik az egyént naponta érő hatások is. Hazánk lakói egyfelől látják, hogy az állam jogi berendezkedése, a közigazgatási, oktatási, egészségügyi rendszer egyértelműen nyugati mintákat követ, miközben tapasztalják azt is, hogy a társadalmi intézmények nehézkesen, akadozva működnek. Ez az utóbbi, a mindennapok életét erősen megkeserítő jelenség a magyar társadalom tudatában az elmaradottként élő Kelethez való tartozásra utal. E kettős társadalmi érzés azonban nemcsak Magyarországra jellemző, hanem – hol erősebb, hol gyengébb mértékben – tetten érhető Köztes-Európa egyéb tájain is. Ilyen társadalmi hangulatban nyilván lehetetlen mindenki számára egyöntetűen, de főleg emocionálisan is elfogadható módon meghatározni nemzetünk helyét és szerepét az európai kontinensen. Ez az állapot, a nemzet fentiekben említett egyértelműen megválaszolhatatlan alapkérdése eredményezheti – véleményünk szerint –, hogy a rendszerváltás óta egyre divatosabb kifejezés lett Köztes-Európa, amely mára olykor Közép-Európa szinonimájaként szerepel. Jóllehet a közelmúltban a már említett Beluszky Pál újabb jelentős tanulmányában⁴ egyfelől igyekezett hazánkat történeti földrajzi szempontból is elhelyezni a kontinens térképén, másfelől pedig bizonyította, hogy Közép- (Köztes-) Európa kiterjedése és elhelyezkedése földrészünkön történelmi koronként változott, ám még mindig nem sikerült egyértelműen választ találnunk kérdéseinkre. Ez rövid tanulmányunknak sem lehet célja, így csak arra szorítkozhatunk, hogy – a társadalomban uralkodó, már említett kettős érzet tudomásul vételével – néhány, általunk fontosnak vélt jelenség rögzítésével hozzájáruljunk társadalmi vitánk tisztázásához.

2. Közép-Európa határán

Köztes-Európa földrajzi meghatározását, valamint főbb, történelmi és politikai folyamatait befolyásoló geográfiai viszonyrendszerének feldolgozását nem pusztán az nehezíti, hogy esetében egy kevésbé földrajzi, mint inkább történelmi jelenségről van szó, hanem az is, hogy a viszonyítási alap, Közép-Európa határainak rögzítésében sem egységes a tudomány. Térképeink, atlaszaink és geográfiai műveink eltérően határozzák meg Közép-Európát, és ez magában rejti azt is: Kelet-Európa nyugati határának megállapítása sem egyértelmű.⁵ S a geográfiai képlet pontos, szabatos leírását csak nehezíti – sőt, egyéni véleményünk szerint olykor egyenesen akadályozza –, hogy a mai magyar történetírásban éppúgy, mint az egyetemes történetírásban is, valamint politikai földrajzban ugyanarra az átmeneti térségre, esetenként Közép-Európára is eltérő, sőt nagyon nehezen értelmezhető fogalmakat használnak: Belső-Európa, Kelet-Európa, Kelet-Közép-Európa, Délkelet-Európa, Köztes-Európa.⁶ Tanulmányunk terjedelmi kereteit meghaladja e fogalmak geográfiai, valamint történeti földrajzi és tudománytörténeti értelmezése, így kénytelenek vagyunk a mai magyar geográfiában sokak által elfogadott, elsősorban neves kortárs geográfusunk, Rétvári László nevéhez kötődő Közép-Európa fogalmát alapul venni.⁷ Rétvári László értelmezésében Közép-Európa határát északon az Északi-, valamint a Balti-tenger partvonala (a határ itt metszi a Jylland-félszigetet), nyugaton a Rajna völgye, míg délen az Alpok déli nyúlványai, a Száva-folyó, valamint a Déli-Kárpátok láncát alkotja. Ezek – mint látható – markáns természetföldrajzi elemekhez köthetők. Ám Közép-Európa keleti határa már nem vonható meg ilyen egyértelműen. Nagy általánosságban a Keleti-Kárpátok és a Rigai-öböl közötti képzeletbeli vonallal lehet meghatározni, amelynek alapja kevésbé természetföldrajzi, mint inkább kultúrgeográfiai. Rétvári László megfogalmazásában: „...ott ér véget Közép-Európa és kezdődik el Kelet-Európa, ahol – ha kezdetben keverten is (például a Nyugat-Ukrajnában, a Baltikumban) – a katolikus-protestáns kultúrát és sors-

közösséget a pravoszláv vallás, a bizánci kultúra váltja fel. Ez erősíti Lengyelország egészének, illetve a Lvov környéki katolikus, vagy görög katolikus Nyugat-Ukrajnának Közép-Európához való tartozását, s a Keleti-Kárpátok hegygerincén belüli – Ukrajnához átszatolt – Kárpátalja és a Romániához ragasztott Erdély, Párcium, Bánság idetartozását...⁸

A fentiekből látható, hogy míg Közép-Európa nyugati határát zömében markáns természetföldrajzi tényezők – a Jura-hegység, majd a Rajna-völgy – jelentik, s ezeket követően, ahol a folyó a Német-középhegységet elhagyva kilép a Germán-alföldre egy rövid szakaszon alkotja a német államteret a Benelux államoktól elválasztó politikai vonal, addig ilyen tényezőkről Kelet- és Közép-Európa között nem beszélhetünk. A kontinens e két része között egy olyan átmeneti zóna alakult ki, amely elsősorban a történetírás módszereivel ragadható meg. Ez az átmeneti térség, amely Finnországtól Görögorszáig húzódik, s magában foglalja a balti államokat, Fehéroroszországot és Ukrajna nyugati területeit, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot, Romániát, Moldovát, a jugoszláv utódállamokat, Albániát, valamint Bulgáriát, természetföldrajzi szempontból nehezen megfogalmazható: túl sok és túl sok fajtájú nagytáj-csoportot, valamint történelmi régiót fog át. A mai értelmezését, valamint területi, térbeli folyamatait terjedelmes atlaszban feldolgozó Pándi Lajos is elsősorban történelmi régióként tárgyalja, jóllehet – rövid terjedelemben ugyan, de – kitér természetföldrajzi összetettségére is.⁹ Ezt az átmeneti zónát, pontosabban annak létezését Albrecht Penck német geográfus ismerte fel és illette az első világháború közepén a Köztes-Európa fogalmával, amiről hamarosan éles szemantikai vita bontakozott ki.¹⁰ Hangsúlyozzunk kell, hogy az első világháború térbeli vonatkozásainak hatására a geográfusok egyre nagyobb figyelemmel fordultak Európa térszerkezeti problémái felé, és a vita tulajdonképpen nem arról szólt, hogy létezik-e Kelet- és Közép-Európa között egy átmeneti, mindkét térség területére átnyúló, elsősorban antropogeográfiai, történelmi eszközökkel megragadható zóna. Ezzel szemben – jelenlegi ismereteink szerint – a polémia valóban pusztán a Penck-féle fogalom helyessége körül zajlott, s a terminus technicus tartalmi eleme mint földrajzi jelenség a magyar geográfiában is feltűnt.¹¹ Már ekkor csakúgy, mint a két világháború közötti évtizedekben és Pándi Lajos feldolgozásában bizonyos fokig ma is Köztes-Európa zónája kevert, bonyolult etnikai, vallási, kulturális, valamint kulturális antropológiai viszonyai miatt a kontinens veszélyzónájaként, a különböző kultúrák, valamint eltérő politikai rendszerek ütközőzónájaként jelent és jelenik meg.¹² Ennek – miként majd látjuk – elsődleges földrajzi oka a Köztes-Európa kategóriája alatt értett zóna bonyolult természetföldrajzi viszonyrendszerében rejlik.

Feltétlenül utalnunk kell azonban arra a politikai és történelmi földrajzi tényre is, hogy Közép-Európa nyugati határai mentén a korábbi századokban ugyanilyen köztes térség létezett, a maga sajátos térszerkezeti elemeivel és államtereivel. E konfliktussáv mai maradványát a Benelux államok jelentik, ahol egyfelől a Germán-alföld jelentős természeti akadály nélkül nyúlik át Flandriába, s ahol az ahhoz kapcsolódó peremi hegyvidéken kedvező politikai földrajzi feltételek jöttek létre egy mini állam, Luxemburg fennmaradásához. E térség éppen a felszíni függőleges tagoltság hiányában válhatott a 19. és 20. században a német-francia katonai konfliktusok egyik fő térségévé. Még ha természetföldrajzi értelemben nem is teljes egészében, ám antropogeográfiai szempontból a német és a francia államtér közötti határvidék ugyanolyan történelmi földrajzi képletet mutat, mint Köztes-Európáé. Jóllehet a korábbi századok széles ütközőzónája, a valamikori főleg burgundiai és lotaringiai államtere mára a Benelux államok területére zsugorodott, s a kései középkori, szintén a Német-római Birodalomhoz tartozó Savoya darabolt államtere, mint az átmeneti zóna déli része mára a Nyugati-Alpok gerincén futó, olasz-francia vonalszerű

határrá vált.¹³ Vagyis Köztes-Európa kialakulása és szerepének betöltése kontinensünk térszerkezetében egyáltalán nem egyedi jelenség, jóllehet ennek az átmeneti zónának lehetnek sajátos vonásai.

3. Köztes-Európa csak geopolitikai puffer?

Napjaink történetírásának Köztes-Európával kapcsolatos egyik kedvenc, szinte az una-lomig ismételtetett közhelye, hogy e térség folyamatosan a külső nagyhatalmak befolyása alatt állt, s ebből ered, miként Pándi Lajos fogalmazza az itt élő nemzetekről: „...Modern kori nemzettudatuk közös vonása a birodalomellenesség, a nemzetállam idealizálása (kis nemzeti nacionalizmus), az állandó fenyegetettség (sőt nemzethalál) víziója, a »Nyugat« (európai értékrend) védőjének képe (ezért »Európa adósunk«), a hídszerep »Nyugat« és »Kelet« között...”.¹⁴ Véleményünk szerint azon túl, hogy e fenti sorok Köztes-Európa népeinek történelmét túlságosan merev sablonokká egyszerűsíti le, s a mai társadalmak gondolkodásbeli sztereotípiáit vetíti ki a korábbi időszakokra is, geográfiai szempontból nem igazolhatók, magyarázatra szorulnak. Köztes-Európa történeti földrajzi folyamatainak és mai antropogeográfiai, valamint társadalmi állapotainak megértése és értelmezése megoldhatatlan az újkori világtörténelmi folyamatok nélkül.¹⁵ Ennek hiányában Köztes-Európa csakis átmeneti zónaként fogható fel, amolyan geopolitikai puffernek, amelynek egyetlen földrajzi funkciója – erősen leegyszerűsítve – a mindenkor orosz államtér elszigetelése Közép- és Nyugat-Európa egyéb területeitől. Véleményünk szerint azonban Köztes-Európa sokkal bonyolultabb képlet a fent ábrázoltnál. Ami pedig az olyan sommás megállapításokat illeti, mint amilyen az itt élő népek birodalomellenessége mint a térség egyik fő jellemzője, az ily módon feltüntetve egyszerűen nem felel meg a valóságnak. Ez csak akkor lenne igaz, ha a kontinens egyéb tájain élő nemzeteket nem jellemezné. Ezzel szemben a valóság úgy fest – és erre az Európai Unió éppen korunkban jellemző alacsony fokú támogatottsága a bizonyíték Nyugat-Európában is –, hogy a birodalomellenesség valószínűleg minden európai nemzet sajátja mindaddig, amíg nem saját birodalomépítéséről van szó. Vagyis nem a birodalomellenesség teszi Köztes-Európát azzá, ami.

Köztes-Európa esetében véleményünk szerint feltétlenül kiemelendő, hogy e zóna egyes területei átnyúlnak Közép-, valamint Kelet-Európába; egyszerű földrajzi átfedések is megfigyelhetők. Ugyanakkor Köztes-Európa nem csak az aprózódott államterek mai képét mutathatja, hanem – s ez feltétlenül hangsúlyozandó – hatalmi erőcentrumot is alkothat, sőt a történelemből ismerünk kimondottan köztes-európai nagyhatalmat is. A 19. században mindenképpen ilyennek kell tekintenünk az Osztrák–Magyar Monarchiát, amely megalakulásakor területi elhelyezkedését tekintve nagyobb részt Köztes-Európában foglalt helyet, és csak az örökös tartományok egy része fedte le Közép-Európa délkeleti vidékeit. Ráadásul a Habsburg-birodalom mint államtér fejlődéstörténetében egyértelműen kettős tendencia érvényesül. Egyfelől jellemzője, hogy a birtokolt területek egyre inkább tömörödnek és a Kárpát-medence köré szerveződnek. Másfelől pedig kimutatható, hogy a 18. század elejétől, a spanyol örökösödési háborútól kezdve a Habsburg-birodalom egyre inkább kelet felé tolódik, és ezzel párhuzamosan egy dunai államtér képét ölti. Az első világháború végét jelentő összeomlás a keletre tolódás és a köztes-európaivá válás szerves, térbeli folyamatát szakítja meg.¹⁶ Ebben a tekintetben a Duna Közép-, de főleg Köztes-Európában erősebb államalkotó tényezővé emelkedett, mint nyugaton a Rajna.¹⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchiának mint köztes-európai hatalomnak a korábbi századokban már voltak előzményei. Az itt létrejött hatalmi centrumok közös jellemzője, hogy

területi kiterjedésükben átnyúltak vagy Kelet-, vagy Közép-Európába. Ilyen sajátos államteret alkotott a 16–17. századi lengyel–litván közös birodalom, amely a Balti-tengertől a Fekete-tenger partjainál fekvő török tartományig és vazallus államig – Jediszánig és a Krími Tatár Kánságig – terjedt.¹⁸ E hatalmas államter létrejöttének kedvező természetföldrajzi feltétele volt, hogy a Lengyel-alföld minden jelentős természetföldrajzi elválasztó elem nélkül folytatódik a Kelet-Európai-síkságban. A másik kedvező feltétel pedig politikai földrajzi volt, amennyiben Lengyelországtól nyugatra a Német-római Birodalom erősen darabolódott államtere helyezkedett el, amelyen belül sem Brandenburg, sem a Porosz Hercegség, sem pedig a Habsburg-birodalom még nem tudott hegemoniára szert tenni. Tőle keletre pedig a szerveződő orosz állam csak fokozatosan töltötte ki természetföldrajzi keretét, s csak amikor ez nyugat felé megtörtént, akkor volt képes fellépni a Lengyel Királyság ellen. Természetföldrajzi szempontból Kárpát-medencei központú, köztes-európai hatalmi centrumnak kell tekintenünk a 14. század végi Anjou-birodalmat, valamint Hunyadi Mátyás birodalomépítésre irányuló hódításait is.¹⁹ E fenti példák említésével pusztán csak arra akartunk utalni, hogy Köztes-Európa egyáltalán nem pusztán a kontinens két jelentős részét elválasztó geopolitikai puffer. Jóllehet a huszadik században e funkciója – a világhatalmi rendszer átalakulása miatt – egyre jelentősebbé vált, ám – miként láttuk – a korábbi századokban hatalmi centrumok is kialakulhattak benne. A geopolitikai ütközőtérségek létrejöttének minden történelmi korban megvannak a sajátos feltételei, mind földrajzi, mind politikai szempontból.²⁰ Amikor ezek együttesen érvényesültek, és mikor az első világháborút követően Európában a nagy államterek korát felváltotta az aprózódott államterek időszaka, Köztes-Európa csak akkor vált valódi geopolitikai pufferré.²¹

Amennyiben vetünk egy pillantást Európa térképére, akkor azt látjuk, hogy Köztes-Európa három nagy, egymástól jellegében élesen elkülönülő természetföldrajzi részre bontható. Ennek az átmeneti zónának az északi területeit – a Finn-tóvidék, Kelet-Európai-síkság, Lengyel-alföld – zömében alföldi térszínek töltik ki, és csak a Kárpátokhoz közeledve válik uralkodóvá a dombvidék. A zóna közepét az Alpok, a Kárpátok és a Dinaridák által alkotott medencesor, a Kárpát-medence tölti ki. Tőle délre pedig a harmadik, túlnyomórészt hegyvidékek uralta Balkán-félszigetet találjuk. Már az első világháborút követő helyi háborúk sorozatában e zónán belül több nagy háborús térség alakult ki: a balti államok és Finnország térségében, a lengyel államterben, valamint a Kárpát-medencén belül és a görög-török határvidéken. A huszadik század későbbi évtizedeiben, főleg a század végén ehhez társult egy negyedik, helyi konfliktusokkal és etnikai, vallási feszültségekkel terhelt térség, maga a Balkán-félsziget. Ezzel párhuzamosan viszont az ezredfordulóra a Kárpát-medencében és attól északra ugyan belső társadalmi feszültségekkel teli, ám mégis békés évtizedek köszöntettek be. Ám ennek ellenére mégsem mondhatjuk, hogy Köztes-Európa teljesen veszélytelen, békés vidék lenne Európában. Valójában politikai földrajzi szempontból nagyon sajátos képletet alkot, amennyiben a világ és a kontinens hatalmi erőviszonyaiból eredően még mindig őrzi a múlt századból örökölt geopolitikai puffer szerepét, ám ez az ütközőzóna belülről a fentiekben már említett, az első világháborút követően kialakult konfliktuszónákból tevődik össze.²² Azok a társadalmi, etnikai, vallási feszültségek, amelyek Finnország és a balti államok, valamint Lengyelország függetlenségéhez vezettek, és amelyek szétvetették a Kárpát-medencét kitöltő magyar államteret, a Balkánt pedig napjainkra ismét feloldhatatlannak tűnő ellentétek vidékévé tették, ma, az első világháború után immár közel száz évvel is léteznek, hatnak.²³ S ha a dolgozatunk előbbi részeiben elmondottakat összevetve válaszolni akarunk a munkánk címében feltett kérdésre, akkor annyit mondhatunk: Európa térszerkezeti rendszerében továbbra is fennáll Köztes-Európa. Elválasztó funkcióját megőrizte, még mindig ütközőzónát alkot kontinen-

sünk keleti periferiája, valamint fejlettebb területei között. Azonban az az egységes geopolitikai puffer jellege, amelyet a hidegháború évtizedeiben a kétpólusú hatalmi rendszer kikényszerített, immár közel negyed évszázada eltűnt. Helyette egy konfliktus-térségek sorából álló átmeneti jellegű zóna formálódott, amelyben felerősödtek az 1945 előtti ellentétek. Ebben a tekintetben Köztes-Európa ismét világrészünk veszélyzónájává vált. Történeti földrajzi fejlődése azonban arra int, hogy e térség magában rejt valamely új hatalmi erőcentrum kialakulásának lehetőségét is. Úgy látjuk, Köztes-Európa előtt két út áll. Vagy megőrzi belső konfliktusait, vagy azokon túllépve – még a múlt felé fordulás ódiomát is vállalva – helyet ad egy új politikai központ kialakulásának, de már a 21. század elvárásainak megfelelően.

Jegyzetek

1. Szűcs Jenő (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető Kiadó. Budapest.
2. Beluszky Pál (1989): Magánjelentés a (társadalom)földrajzról. Tér és Társadalom. 1989/1. szám. 49–64. old.
3. Csatári Bálint (1989): Részjelentés a földrajzról (Hozzászólás Beluszky Pál magánjelentéséhez.) Tér és Társadalom. 1989/1. szám. 64–66. old.
4. Beluszky Pál (1996): Változó helyünk Európában. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 77–96. old.
5. Tanulmányunk elkészítése során kontinensünk természetföldrajzi viszonyait tekintve elsősorban az alábbi két műre támaszkodtunk: Prinz Gyula (1923): Európa természeti földrajza. „Világirodalom” Könyvkiadóvállalat. Budapest; Marosi Sándor–Sárfalvi Béla (szerk.) (1968): Európa I–II. Gondolat Kiadó. Budapest. A térképek tekintetében, a természetföldrajzi viszonyokra vonatkozóan lásd: Papp-Váry Árpád (főszerk.) (1996): Cartographia világtalasz. Cartographia Kft. Budapest. A történeti folyamatok geográfiai értelmezése és megjelenítése vonatkozásában elsősorban a következő két művet használtuk: Dudar Tibor (főszerk.) (1991): Történelmi világtalasz. Kartográfiai Vállalat. Budapest; Schmidt, Max Georg–Haack, Hermann (1929): Geopolitischer Typen-Atlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik. Justus Perthes in Gotha. Közép-Európa fogalmi értelmezéséről, valamint ennek kultúrtörténetéről jó összefoglalást ad: Mező Ferenc (2001): Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. Tér és Társadalom. 2001/3–4. szám. 81–103. old., valamint Probáld Ferenc – Szabó Pál (2005): Európa térszerkezeti modelljei. In: Dövényi Zoltán – Schweitzer Ferenc (szerk.): A földrajz dimenziói. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest. 159–170. old.
6. A különböző elnevezések és a mögöttük rejlő értelmezések alapján elkészített feldolgozások sorából íme néhány: Maull, Otto (1956): Politische Geographie. Safari-Verlag. Berlin; Niederhauser Emil (1976): Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Könyvkiadó. Budapest; Uő. (2001): Kelet-Európa története. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest; Pándi Lajos (1995): Köztes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény). Osiris – Századvég. Budapest; Halecki, Oscar (2000): A nyugati civilizáció peremén, Kelet-Közép-Európa története. Osiris – Századvég. Budapest; Romsics Ignác (2004): Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép és Délkelet-Európában a 19. és 20. században [Második, változatlan kiadás]. Napvilág Kiadó. Budapest.
7. Rétvári László (1996): Hol is élünk? Egy geográfus töprengései Közép-Európa értelmezéséről. In. Uő.: Hozott anyagból, A szerző számadása az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetben végzett dolgairól, élete 60. évének elérése okán. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest. 107–115. old. Az itteni értelmezés szerinti Közép-Európa térbeli folyamatairól jó összefoglalást nyújt: Miletics Péter–Pál Viktor (1998): A közép-európai tér fejlődésének kérdései. Földrajzi Értesítő. 1998/2. szám. 217–233. old.
8. Rétvári László (1996): id. m. 111. old. Közép-Európa térképi ábrázolását közli: Rétvári László (1996): id. m. 110. old., Miletics Péter – Pál Viktor (1998): id. m. 219. old., valamint Miletics

- Péter (1997): Közép-Európa politikai földrajza. In: Pap Norbert–Tóth József (szerk.): Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék – JPTE TK Kiadó Iroda – University Press. Pécs. 110. old.
9. Pándi Lajos (1995): id. m. 32–33. old.
  10. A vita lényegére jól rávilágít a Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin 1916. évi 3. számában (177–180. old.) egyazon cím alatt – Zwischeneuropa? – publikált két vélemény: egyfelől a Köztes-Európa kifejezését bíráló geográfus, Robert Sieger szemantikai eszmefuttatása, amely a földrajzi elnevezésekkel kapcsolatos szellemes megjegyzéseket és analógiákat sem nélkülözi, másfelől pedig a vitatott geográfiai fogalom megalkotója, Albrecht Penck hasonlóan könnyed válasza.
  11. Bátky Zsigmond (1917): Nyugat és Kelet-Európa küzdelme. In: Uő. (szerk.): Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1918. évre. Magyar Földrajzi Intézet R.-T. Budapest. 79–85. old.
  12. Passarge, Siegfried (1936): Die große geopolitische Gefahrenzone Europas und ihre Raumbedingtheit. Zeitschrift für Geopolitik. 1936/3. szám. 137–145. old.
  13. Az itt szereplő történeti földrajzi tájegységek és államterek értelmezésében lásd: Veresegyházi Béla (1994): Történelmi-topográfiai kislexikon. Aqua Kiadó. Budapest. 34., 97–98. és 147. old. A francia, valamint német határtérség történelméről, történeti földrajzáról, valamint a francia államtér földrajzi alapjairól jó eligazodást nyújt Bartz, Karl (1927): Die Entwicklung des französischen Staates und seine geographischen Grundlagen im Osten. Zeitschrift für Geopolitik. 1927/1. szám. 44–52. old.; Crämer, Ulrich (1935): Der lotharingische Raum. Zeitschrift für Geopolitik. 1935/4. szám. 205–222. old.; Bauer, Helmut (1940): Die Geschichte der deutschen Westgrenze. Zeitschrift für Geopolitik. 1940/6. szám. 249–259. old. A közelmúlt szakirodalmából elsősorban az alábbi két műre hívjuk fel az olvasó figyelmét: Paravicini, Werner (1989): Merész Károly. Akadémiai Kiadó. Budapest; Kamp, Hermann (2007): Burgund, Geschichte und Kultur. Verlag C. H. Beck. München. A Német-római Birodalom területi változása térképi ábrázolását tekintve a témakörben jó eligazodást nyújt: Rudolf, Hans Ulrich–Oswalt, Vadim (2006): TaschenAtlas Deutsche Geschichte. Klett-Perthes Verlag. Gotha–Stuttgart.
  14. Pándi Lajos (1995): id. m. 28. old.
  15. Kontinensünk újkori történelmi eseményeinek és térbeli folyamatainak értelmezésével kapcsolatban az alábbi összefoglaló műveket használtuk tanulmányunk elkészítéséhez: Kennedy, Paul (1992): A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági válságok és katonai konfliktusok 1500–2000. Akadémiai Kiadó. Budapest; Diószegi István (1994): A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest; Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat Kiadó. Budapest; Fischer Ferenc (2005): A kétpólusú világ 1945–1989, Tankönyv és atlasz. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
  16. Gulyás László (2005/a): A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-Medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának évkönyve. Pécs, 2005. 17–25. old.
  17. Maull, Otto (1956): Politische Geographie. Safari-Verlag. Berlin. 346–365. old.; Steinacker, Harold (1963): Auswirkungen des Raumes in der österreichischen Geschichte. In: Uő.: Austro-Hungarica, Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarns und der österreichisch-ungarischen Monarchie, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Band 8. Verlag R. Oldenbourg. München. 176–185. old.; Nagy Miklós Mihály (2011): Viribus unitis Közép-Európában, Miért nem válhatott világhatalommá az Osztrák–Magyar Monarchia? Nagy Magyarország. 2011/3. szám. 4–13. old.; Csüllög Gábor (2012): A közép-európai Duna-völgy történeti földrajzi jellemzői. Közép-Európai Közlemények. 2012/3–4. szám. 137–146. old.; Vogel, Walther (1924): Rhein und Donau als Staatenbilder I–II. Zeitschrift für Geopolitik. 1924/2. szám. 63–73. old., 1924/3. szám. 135–147. old.
  18. Topolski, Jerzy (1989): Lengyelország története. Gondolat Kiadó. Budapest. 97–168. old.
  19. Dümmerth Dezső (1982): Az Anjou-ház nyomában. Panoráma. Budapest. 420–483. old.; Teke Zsuzsa (1990): Mátyás, a győzhetetlen király. Helikon Kiadó. Budapest. 94–212. old.
  20. Nagy Miklós Mihály (2010): Geopolitikai pufferek Európában. In: Bokor László et al. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 99–110. old.

21. Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. *Tér és társadalom* 2003/3. szám. 129–145. old.
22. Gulyás László (2005): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa, Az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt. s. l.; Uő. (2012): *Küzdelem a Kárpát-medencéért, Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914*. Kárpátia Stúdió. Budapest; Tóth Sándor (2013): *A román földrajzi gondolat, Geopolitika, biztonság, földrajzoktatás*. Zrínyi Kiadó. Budapest; Kocsis Károly (1991): *A Kárpát-Balkán régió változó etnikai-vallási arculata*. Földrajzi Közlemények. 1991/3–4. szám. 165–189. old.; Nagy Miklós Mihály (2009): *A Balkán-félsziget geopolitikai formakincse*. In: M. Császár Zsuzsa (szerk.): *Magyarország és a Balkán, Balkán Füzetek Különszám I. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja*. Pécs. 48–56. old.
23. Gulyás László (2010): *Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok*. Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No. 8.) 108–116. old.

Felhasznált irodalom

- Beluszky Pál (1989): *Magánjelentés a (társadalom)földrajzról*. *Tér és Társadalom*. 1989/1. szám. 49–64. old.
- Beluszky Pál (1996): *Változó helyünk Európában*. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 77–96. old.
- Csüllög Gábor (2012): *A közép-európai Duna-völgy történeti földrajzi jellemzői*. Közép-Európai Közlemények. 2012/3–4. szám. 137–146. old.
- Diószegi István (1994): *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1939*. *História – MTA Történettudományi Intézete*. Budapest. 477 p.
- Dudar Tibor (főszerk.) (1991): *Történelmi világtalasz*. Kartográfiai Vállalat. Budapest. VI + 237 p.
- Dümmerth Dezső (1982): *Az Anjou-ház nyomában*. Panoráma. Budapest. 542 p. + 1 mell.
- Fischer Ferenc (2005): *A kétpólusú világ 1945–1989*, Tankönyv és atlasz. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 396 p. + 56 t.
- Galántai József (1980): *Az első világháború*. Gondolat Kiadó. Budapest. 547 p.
- Gulyás László (2003): *A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai*. *Tér és társadalom* 2003/3. szám. 129–145. old.
- Gulyás László (2005/a): *A versailles-i békerendszer hatása a Kárpát-Medence régióira*. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): *Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának évkönyve*. Pécs, 2005. 17–25. old.
- Gulyás László (2005/b): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa, Az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt. s. l. 233 p.
- Gulyás László (2010): *Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok*. Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No. 8.) 108–116. old.
- Gulyás László (2012): *Küzdelem a Kárpát-medencéért, Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914*. Kárpátia Stúdió. Budapest. 283 p.
- Halecki, Oscar (2000): *A nyugati civilizáció peremén, Kelet-Közép-Európa története*. Osiris – Századvég. Budapest. 352 p.
- Kennedy, Paul (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Gazdasági válságok és katonai konfliktusok 1500–2000*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 638 p.
- Kocsis Károly (1991): *A Kárpát-Balkán régió változó etnikai-vallási arculata*. Földrajzi Közlemények. 1991/3–4. szám. 165–189. old.
- Marosi Sándor–Sárfalvi Béla (szerk.) (1968): *Európa I–II*. Gondolat Kiadó. Budapest. I. köt. 575 p. + 104 t. + 6 mell., II. köt. 564 p. + 104 t.

- Mauil, Otto (1956): Politische Geographie. Safari-Verlag. Berlin. 624 p. + 1 t.
- Nagy Miklós Mihály (2009): A Balkán-félsziget geopolitikai formakincse. In: M. Császár Zsuzsa (szerk.): Magyarország és a Balkán, Balkán Füzetek Különszám I. PTE TTK FI Kelet-Mediterán és Balkán Tanulmányok Központja. Pécs. 48–56. old.
- Nagy Miklós Mihály (2010): Geopolitikai pufferek Európában. In: Bokor László et al. (szerk.): Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 99–110. old.
- Niederhauser Emil (1976): Nemzetek születése Kelet-Európában. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 244 p.
- Niederhauser Emil (2001): Kelet-Európa története. História – MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 360 p.
- Pándi Lajos (1995): Köztes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény). Osiris – Századvég. Budapest. 793 p.
- Passarge, Siegfried (1936): Die große geopolitische Gefahrenzone Europas und ihre Raumbedingtheit. Zeitschrift für Geopolitik. 1936/3. szám. 137–145. old.
- Prinz Gyula (1923): Európa természeti földrajza. „Világirodalom” Könyvkiadóvállalat. Budapest. 199 p. + 8 t.
- Rétvári László (1996): Hol is élünk? Egy geográfus töprengései Közép-Európa értelmezéséről. In: Uő.: Hozott anyagból, A szerző számadása az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetben végzett dolgairól, élete 60. évének elérése okán. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet. Budapest. 107–115. old.
- Romsics Ignác (2004): Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században [Második, változatlan kiadás]. Napvilág Kiadó. Budapest. 419 p.
- Schmidt, Max Georg–Haack, Hermann (1929): Geopolitischer Typen-Atlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik. Justus Perthes in Gotha. 62 p. + 30 t.
- Szűcs Jenő (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető Kiadó. Budapest. 137 p.
- Topolski, Jerzy (1989): Lengyelország története. Gondolat Kiadó. Budapest. 418 p. + 32 t.
- Tóth Sándor (2013): A román földrajzi gondolat, Geopolitika, biztonság, földrajzoktatás. Zrínyi Kiadó. Budapest. 254 p.